

УДК: 159.922.8:159.942.4

Руденко Наталія

кандидат психологічних наук, доцент
кафедри дошкільної педагогіки і психології
та спеціальної освіти імені проф. Т.І. Поніманської
Рівненського державного гуманітарного університету

<http://orcid.org/0000-0002-1927-7742>DOI https://doi.org/10.35619/prap_rv.vi22.377

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ-ЛОГОПЕДІВ

Анотація. У статті проаналізовано поняття «комунікативна компетентність». Розглянуто складові комунікативної компетентності. Описано такі перешкоди у міжособистісній взаємодії, як комунікативні бар'єри і психологічні властивості особистості. Показана необхідність формування комунікативної компетентності у майбутніх вчителів-логопедів.

Виявлено, що у студентів спеціальності «Спеціальна освіта» переважає середній та низький рівень комунікативної компетентності. У 3 % респондентів немає жодних емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні. У 10 % – наявні деякі емоційні проблеми у повсякденному спілкуванні; у 55 % спостерігаються емоції, які певною мірою ускладнюють взаємодію з людьми; у 32 % студентів емоції шкодять встановленню контактів з людьми. За даними діагностики рівня сором'язливості було встановлено, що 15 % респондентів мають низький рівень сором'язливості, у 17,5 % – середній рівень, у 50 % студентів – високий рівень, у 17,5 % виявлено дуже високий рівень сором'язливості. У статті описано комунікативні проблеми майбутніх корекційних педагогів, що помітно знижують процес спілкування з дітьми з порушеннями мовленнєвого розвитку.

У статті пропонується у навчальних планах підготовки корекційних педагогів включити більшу кількість комунікативних дисциплін; теоретичну поінформованість студентів про проблеми спілкування з дітьми з порушеннями мовленнєвого розвитку; створення методичної бази та готовність викладачів до використання інтерактивних форм роботи зі студентами під час лекційних та семінарських занять; використання тренінгових методів навчання для здобуття студентами практичних навичок ділового та міжособистісного спілкування.

Ключові слова: комунікативна компетентність, вчитель-логопед, бар'єри спілкування, сором'язливість.

Постановка проблеми. Розвиток сучасного суспільства та галузей знань висуває нові вимоги до системи вищої освіти, передбачає розвиток у майбутніх спеціалістів таких якостей, як самостійність, ініціативність, комунікабельність, готовність до ефективної професійної та міжособистісної взаємодії (Гавриляк, 2019).

Науковці зазначають, що сучасний фахівець – це висококваліфікований професіонал, який уміє виділити стратегічні питання, поєднує загальну ерудицію із знаннями конкретної галузі діяльності, встановити взаєморозуміння та взаємодію із суспільством, конкретною соціальною групою, тобто володіє культурою спілкування. Спеціалісти з педагогіки та психології вищої освіти одностайні у думці, що обов'язковою складовою професійної компетентності є комунікативна компетентність, особливо у процесі підготовки майбутніх фахівців спеціальної освіти (Гавриляк, 2019; Заушнікова, 2021). Це пов'язано з тим, що

сучасній системі корекційно-освітніх послуг сьогодні вкрай необхідні педагоги-професіонали, здатні вирішувати завдання гармонійного розвитку особистості дитини з порушеннями розвитку, психолого-педагогічної корекції, соціалізації особистості підростаючої людини з особливими потребами, активних та творчих громадян нашого суспільства, що є неможливим без готовності майбутніх корекційних педагогів до комунікативної діяльності, до компетентної взаємодії.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Терміни «комунікативна компетентність» одним з перших запровадив американський лінгвіст Хаймс (Кошонько, Лужецька, 2018). Він вважав, що комунікативна компетентність – це здатність людини гнучко, точно і швидко використовувати мову в мінливих соціальних ситуаціях.

У зарубіжних джерелах зустрічається термін «компетентність взаємодії». Так, Ейзей та Дарлей під компетентностями взаємодії розуміють здатності створення нових зразків виконання ролі шляхом реконструювання знайомих, набутих в практиці прикладів, що дає змогу діяти в специфічних змінах ситуацій взаємодії (Коць, 2007).

Богуш під комунікативною компетенцією розуміє комплексне застосування мовних і немовних засобів із метою комунікації, спілкування в конкретних соціально-побутових ситуаціях, уміння орієнтуватися в ситуації спілкування, ініціативність спілкування (Богуш, Гавриш, 2011).

Бутенко, Приходько, Федоренко під комунікативною компетентністю розуміють складну особистісну характеристику, що включає комунікативні здатності й уміння, психологічні знання у сфері спілкування, властивості особистості, психологічні стани, що супроводжують процес спілкування (Бутенко, Приходько, Федоренко, 2004).

Низовець виокремлює такі складові комунікативної компетентності:

– *когнітивний компонент*: виявляється через психічні процеси, пов'язані з пізнанням інших людей і самого себе, зацікавленість власним внутрішнім світом, рефлексію; це комплекс знань про сутність, структуру, функції та особливості спілкування загалом та професійного спілкування, зокрема; знання про стилі спілкування; фонові знання, тобто загальнокультурна компетентність, яка не стосується безпосередньо професійного спілкування, але дозволяє зрозуміти приховані натяки, асоціації тощо, все те, що більш глибокому розумінню; перцептивні і рефлексивні уміння, які уможливають проникнення у внутрішній світ співрозмовника та сприяють розумінню самого себе (Низовець, 2012);

– *емоційний компонент*: виявляється у різноманітних адекватних щодо професійних вимог емоційних станах, позитивних і негативних емоціях, задоволеності (партнером, спілкуванням, собою); у гуманістичній настанові на особистість іншої людини та на спілкування з нею, емоційній чутливості до інших людей, готовності вступати з іншими в особистісні, діалогічні стосунки; передбачає розвинуту емпатію, низький рівень тривожності, агресії та конфліктності у спілкуванні;

– *поведінковий компонент*: виявляється через невербальну і вербальну комунікацію (міміка, жести, пантоміміка, мова); загальні та специфічні комунікативні уміння, які сприяють успішному встановленню контакту із співрозмовником, дозволяють здійснювати контроль ситуації взаємодії з ним, застосовувати конструктивні стратегії поведінки у конфліктних ситуаціях; спонукає діяльність, вчинки, локалізацію пересування в просторі (Низовець, 2012).

Комунікативна компетентність містить не лише особистісні властивості індивіда, але й певним чином організовані пізнавальні процеси та емоційну сферу, а також уміння усвідомлювати і долати комунікативні бар'єри (Низовець, 2012; Лопатська, 2014).

Особливого значення набуває комунікативна компетентність особистості як здатність, що сприяє налагодженню контактів з іншими людьми, здійсненню ефективної діяльності та являється характеристикою, яка спрощує досягнення власної мети (Коць, 2007).

Проте, не завжди процес комунікації відбувається ефективно. У літературі описуються перешкоди у міжособистісній взаємодії. Це – комунікативні бар'єри, що виникають через дію тих чи інших об'єктивних або суб'єктивних обставин, а це суттєво заважає людям порозумітися один з одним. Це – особистісні властивості (сором'язливість, агресивність та ін.), а також перешкоди, що зумовлені сприйняттям; семантичні бар'єри; невербальні перешкоди; поганий зворотній зв'язок; невміння слухати та ін. (Орбан-Лембрик, 2006).

Результати зарубіжних досліджень показали, що комунікативна компетентність опосередковує зв'язок між сором'язливістю та якістю стосунків. Людські стосунки є життєво важливими для благополуччя, однак сором'язливі люди повідомляють про нижчу якість стосунків, ніж несором'язливі (Arroyo, Harwood, 2011).

Сором'язливість пов'язана з низкою когнітивних, емоційних і поведінкових характеристик протягом усього життя людей. Сором'язливі люди більш депресивні, самотні, мають нижче сприйняття власної гідності, соціального визнання та зовнішнього вигляду і відчують дискомфорт або загальмованість під час міжособистісної взаємодії. Сором'язливість пов'язана із соціальною тривогою; а соціально тривожні люди мають нереалістичну негативну самооцінку своїх соціальних навичок (Arroyo, Harwood, 2011).

Сором'язливі люди повідомляють, що їм важко формулювати свої думки та почуття, не мають відповідних навичок управління взаємодією та вважають, що вони менш компетентні, ніж несором'язливі. Таким чином, виявляється, що сором'язливі люди дещо менш компетентні в соціальних взаємодіях, і що вони усвідомлюють цей факт (Arroyo, Harwood, 2011).

Отже, під комунікативною компетентністю слід розуміти спроможність особистості встановлювати і підтримувати різноманітні контакти з іншими людьми, певну систему знань, умінь і навичок, що забезпечують продуктивне спілкування. Вона включає вміння варіювати інтенсивність взаємодії і спілкування, чути, розуміти і бути зрозумілим для партнерів по спілкуванню. Комунікативна компетентність виступає як комплексна, інтегруюча властивість особистості, яка забезпечує функцію адаптації й адекватного функціонування особистості в соціумі, містить установки, стереотипи, позиції спілкування, ролі, цінності тощо особистості, «інструмент рефлексії», творчий потенціал особистості.

Мета статті: здійснити психологічний аналіз особливостей розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців спеціальної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. У нашому дослідженні ми зосереджуємо увагу на підготовці майбутніх педагогів – фахівців в сфері спеціальної освіти. На нашу думку, підготовка корекційних педагогів є надзвичайно актуальною в умовах сьогодення, адже невтішні дані статистики ВОЗ про постійне збільшення числа дітей, що мають різні форми порушень у фізичному, психічному, а також мовленнєвому розвитку обумовлює нагальну необхідність кваліфікованих кадрів. Гуманізація ставлення сучасного українського суспільства до осіб із проблемами в розвитку, яка виявилася спочатку в ідеях інтеграції, а пізніше – в державній політиці інклюзії в освіті та усіх інших сферах соціального життя, внесла суттєві зміни в професійну діяльність педагогів загалом і педагогів у сфері спеціальної освіти: дефектологів, вихователів, логопедів, зокрема. Цілком закономірно, що у зв'язку з цим державою висувуються якісно нові вимоги до фахівців системи спеціальної освіти. Тобто, для розв'язання названих вище завдань визначальне значення має особистість педагога. (Руденко, Федорова, 2017).

Заушнікова (2021) комунікативну компетентність логопеда визначає як системну властивість особистості, яка характеризується єдністю комунікативних умінь, знань, навичок, що включають в себе культуру мовлення, культуру використання вербальних і невербальних засобів спілкування, емоційну культуру і вміння знайти мовленнєвий і емоційний контакт з особою, яка має порушення мовлення, використовуючи інтонаційні

можливості мовлення, звуковий мовленнєвий ряд з урахуванням порушень мовлення, з метою успішного вирішення корекційно-розвиваючих завдань у професійній діяльності.

Метою нашої дослідницької роботи було вивчення особливостей розвитку комунікативної компетентності майбутніх вчителів-логопедів. Базою дослідження був Рівненський державний гуманітарний університет. У дослідженні брали участь 40 студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Спеціальна освіта» спеціалізації «Логопедія». Були застосовані експериментальні методики: «Опитувальник на визначення комунікативної компетентності»; «Діагностика перешкод у встановленні емоційних контактів»; «Методика вимірювання сором'язливості».

За результатами «Опитувальника на визначення комунікативної компетентності» було встановлено, що низький рівень комунікативної компетентності виявлено у 25 % здобувачів, 20 % мають рівень нижче середнього, 30 % – середній рівень, 7,5 % – рівень вище середнього, 17,5 % – високий рівень комунікативної компетентності. Таким чином, у студентів нашої вибірки переважає середній та низький рівень комунікативної компетентності (рис. 1).

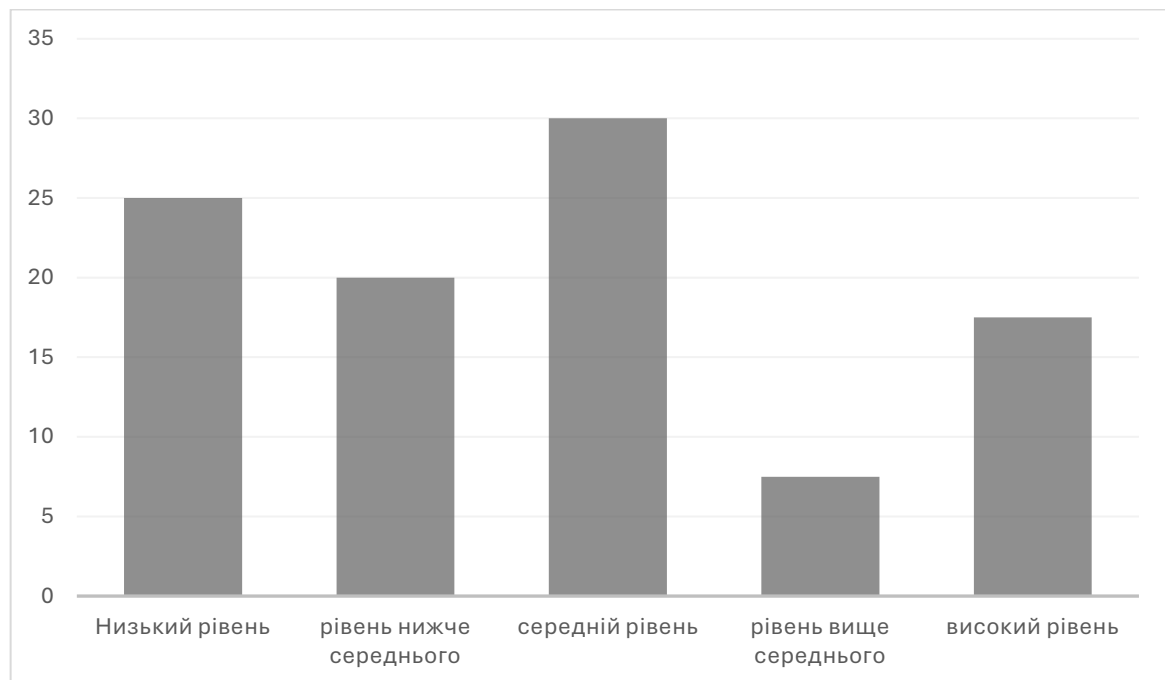

Рис. 1. Результати дослідження рівня комунікативної компетентності студентів спеціальності «Спеціальна освіта»

За даними методики «Діагностика перешкод у встановленні емоційних контактів» було встановлено, що лише у 7,5 % з опитуваних немає жодних емоційних проблем у міжособистісному спілкуванні. У 20 % – наявні деякі емоційні проблеми у повсякденному спілкуванні; у 60 % спостерігаються емоції, які певною мірою ускладнюють взаємодію з людьми; у 12,5 % студентів емоції шкодять встановленню контактів з людьми (рис. 2). Таким чином, ми можемо зробити висновки про наявність емоційних труднощів у майбутніх вчителів-логопедів, що впливає негативним чином на комунікативну діяльність.

За даними діагностики рівня сором'язливості було встановлено, що 17,5 % респондентів мають низький рівень сором'язливості; у 60 % опитаних – середній рівень; у 15 % студентів – високий рівень та у 7,5 % виявлено дуже високий рівень сором'язливості (рис. 3).

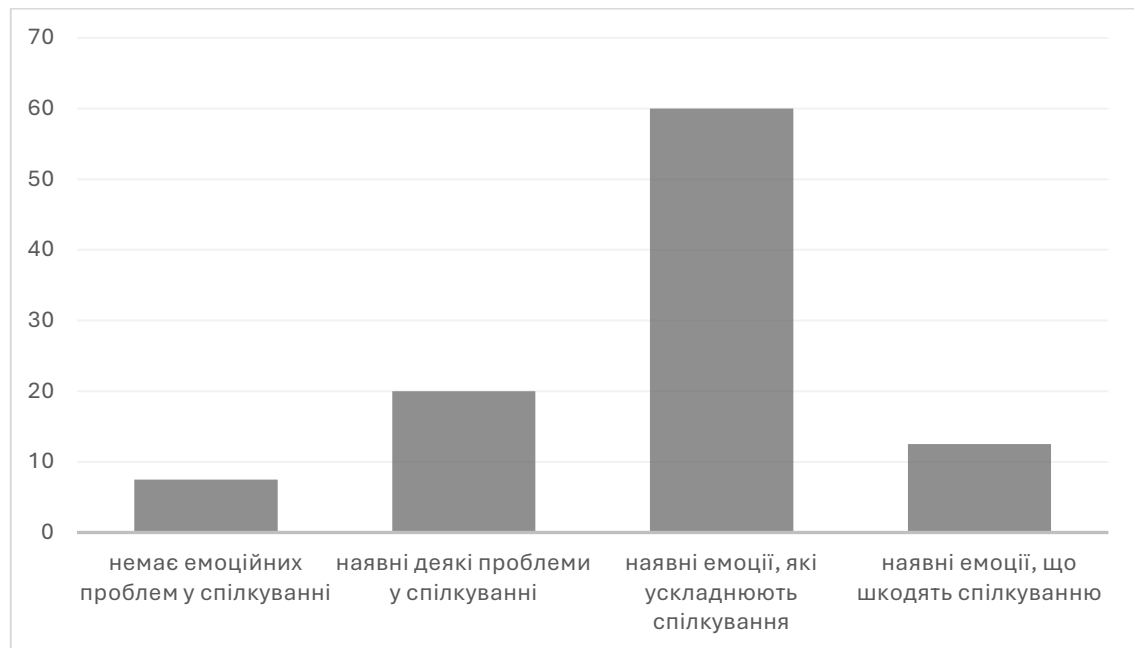

Рис. 2. Результати діагностики емоційних перешкод на шляху встановлення емоційних контактів у студентів спеціальності «Спеціальна освіта»

Таким чином, ми з'ясували весь спектр комунікативних проблем майбутніх корекційних педагогів: недостатній рівень комунікативних умінь, певні труднощі у встановленні емоційних контактів та достатньо високий рівень сором'язливості, що може помітно знижувати професійну взаємодію здобувачів з дітьми з порушеннями мовлення. Результати дослідження показали, що комунікативна компетентність розвинена у студентів нашої вибірки на недостатньому рівні. Оцінка рівня комунікативних особливостей майбутніх логопедів дозволить педагогам навчального закладу ефективно провести корекційно-розвиткову роботу.

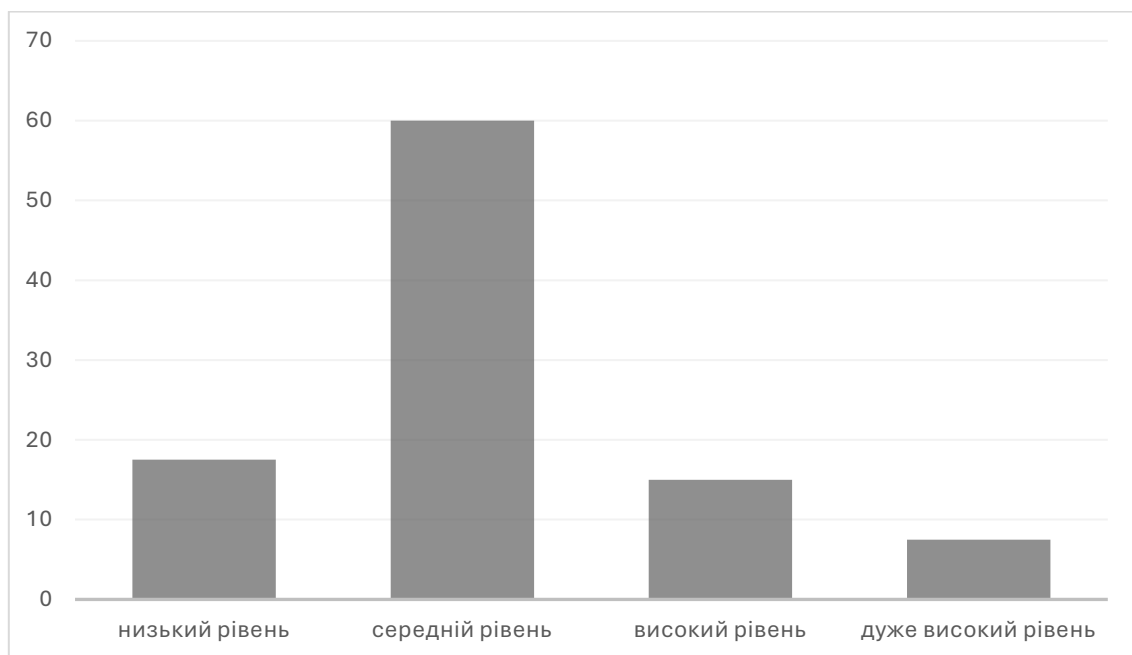

Рис. 3 Результати дослідження рівня сором'язливості у студентів спеціальності «Спеціальна освіта»

Висновки та перспективи подальших розвідок. Комунікативна компетентність являє собою складну інтегральну характеристику особистості майбутнього фахівця, яка спрямовує студента на виконання майбутніх професійних завдань і його ставлення до обраної професії, до самого себе і типу взаємодії з іншими людьми. Комунікативна компетентність логопеда – це інтегративне психологічне утворення фахівця у галузі спеціальної освіти, який володіє необхідним комплексом знань та вмінь з психології професійного спілкування з особами з порушеннями мовлення. На нашу думку, у навчальних планах підготовки корекційних педагогів потрібна більша кількість комунікативних дисциплін; теоретична поінформованість студентів про проблеми спілкування з дітьми з порушеннями мовленнєвого розвитку; необхідна методична база та готовність викладачів до використання інтерактивних форм роботи зі студентами під час лекційних та семінарських занять; використання тренінгових методів навчання для здобуття студентами практичних навичок ділового та міжособистісного спілкування.

Подальшу роботу ми вбачаємо у розробці програми соціально-психологічного тренінгу з розвитку комунікативної компетентності, який можна буде застосовувати на заняттях з «Логопсихології».

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

Богуш А. М., Гавриш Н. В. (2011). *Дошкільна лінгводидактика: теорія і методика навчання дітей рідної мови в дошкільних навчальних закладах*. Київ: Видавничий Дім «Слово».

Бутенко Н. Ю., Приходько В. М., Федоренко Н. І. (2004). *Комунікативні процеси у навчанні*. Київ: КНЕУ.

Гавриляк Л. Ю. (2019). Комунікативна компетентність як складова професійної підготовки сучасного фахівця. *АГОС. Мистецтво наукової думки*. 3. 70-73. Вінниця: ГО «Європейська наукова платформа».

Заушнікова М. Ю. (2021). *Психологічні умови формування комунікативної компетентності майбутнього логопеда*. Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. псих. Наук. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ.

Коць М. О. (2007). Комунікативна компетентність як складова професіоналізму майбутнього педагога. *Практична психологія та соціальна робота*. 1. 52-55.

Кошонько Г., Лужецька О. (2018). Професійна комунікативна компетентність психолога як умова його успішної діяльності. *Збірник наукових праць національної академії державної прикордонної служби України*. Серія: психологічні науки. 2(10). 104-107.

Лопацька В. В. (2014). Особливості комунікативної компетентності обдарованих старшокласників. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 8 (27). 45-55.

Низовець О. А. (2012). Теоретико-методологічний аналіз феномену комунікативної компетентності. *Актуальні проблеми психології*. 10. 153-160. Київ-Ніжин: Видавництво НДУ, ДС «Міланік».

Орбан-Лембрик Л. Е. (2006). *Соціальна психологія*. Київ: Академвидав.

Руденко Н. М., Федорова Н. В. (2017). Готовність майбутніх вихователів спеціальних ДНЗ до формування особистісних властивостей у дітей із затримкою психічного розвитку. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». II (76). 227-237. Київ: Гнозис.

Arroyo A., Harwood J. (2011). Communication competence mediates the link between shyness and relational quality. *Personality and Individual Differences*. 50. 264–267.

REFERENCES

Bohush A. M., Havrysh N. V. (2011). *Doshkilna linhvodydaktyka: teoriia i metodyka navchannia ditei ridnoi movy v doshkilnykh navchalnykh zakladakh*. [Preschool language didactics:

theory and methods of teaching children's native language in preschool educational institutions]. Kyiv: Vydavnychi Dim «Slovo». [in Ukrainian].

Butenko N. Yu., Prykhodko V. M., Fedorenko N. I. (2004). *Komunikatyvni protsesy u navchanni*. [Communicative processes in education]. Kyiv: KNEU. [in Ukrainian].

Havryliak L. Yu. (2019). *Komunikatyvna kompetentnist yak skladova profesiinoi pidhotovky suchasnoho fakhivtsia*. [Communicative competence as a component of the professional training of a modern specialist]. *АОНОΣ. Mystetstvo naukovoï dumky*. 3. 70-73. Vinnytsia: HO «Ievropeiska naukova platforma». [in Ukrainian].

Zaushnikova M. Yu. (2021). *Psykhologichni umovy formuvannia komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnoho lohopedy*. [Psychological conditions for the formation of communicative competence of the future speech therapist]. Avtoref. dys. na zdob. nauk. stup. kand. psyk. nauk Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova, Kyiv. [in Ukrainian].

Kots M. O. (2007). *Komunikatyvna kompetentnist yak skladova profesionalizmu maibutnoho pedahoha*. [Communicative competence as a component of the future teacher's professionalism]. *Praktychna psykhologhiia ta sotsialna robota*. 1. 52-55. [in Ukrainian].

Koshonko H., Luzhetska O. (2018). *Profesiina komunikatyvna kompetentnist psykhologa yak umova yoho uspishnoi diialnosti*. [Professional communicative competence of a psychologist as a condition for his successful activity]. *Zbirnyk naukovykh prats natsionalnoi akademii derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy*. Seriia: psykhologichni nauky. 2(10). 104-107. [in Ukrainian].

Lopatska V. V. (2014). *Osoblyvosti komunikatyvnoi kompetentnosti obdarovanykh starshoklasnykiv*. [Peculiarities of communicative competence of gifted high school students]. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti*. 8 (27). 45-55. [in Ukrainian].

Nyzovets O. A. (2012). *Teoretyko-metodolohichniy analiz fenomenu komunikatyvnoi kompetentnosti*. [Theoretical and methodological analysis of the phenomenon of communicative competence]. *Aktualni problemy psykhologii*. 10. 153-160. Kyiv-Nizhyn: Vydavnytstvo NDU, DS «Milanik». [in Ukrainian].

Orban-Lembryk L. E. (2006). *Sotsialna psykhologhiia*. [Social Psychology]. Kyiv: Akademvydav. [in Ukrainian].

Rudenko N. M., Fedorova N. V. (2017). *Hotovnist maibutnikh vykhovateliv spetsialnykh DNZ do formuvannia osobystisnykh vlastyvostei u ditei iz zatrymkoiu psykhnichnoho rozvytku*. [The readiness of future teachers of special educational institutions for the formation of personal characteristics in children with mental retardation]. *Humanitarnyi visnyk DVNZ «Pereiaslav-Khmelnytskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Hryhoriia Skovorody»*. Tematychnyi vypusk «Vyshcha osvita Ukrainy u konteksti intehtatsii do yevropeiskoho osvithnoho prostoru». II (76). 227-237. Kyiv: Hnozys. [in Ukrainian].

Arroyo A., Harwood J. (2011). *Communication competence mediates the link between shyness and relational quality*. *Personality and Individual Differences*. 50/ 264–267. [in English].

COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE SPEECH THERAPIST: PSYCHOLOGICAL ASPECT

Rudenko Natalia

Candidate of Psychological Sciences,

Associate Professor,

Department of Preschool Pedagogy and Psychology
and special education named after prof. T. I. Ponimanska

Rivne State University of Humanities

<http://orcid.org/0000-0002-1927-7742>

DOI https://doi.org/10.35619/prap_rv.vi22.377

Abstract. *The article analyzes the concept of "communicative competence." The components of communicative competence are examined, along with obstacles in interpersonal interactions, such as communicative barriers and individual psychological properties. The necessity of developing communicative competence in future speech therapists is emphasized. The study found that students majoring in "Special Education" exhibit average to low levels of communicative competence. Regarding the level of shyness, the obtained results showed that 15% of respondents have a low level of shyness, 17.5% have an average level, 50% have a high level, and 17.5% have a very high level of shyness. Further, it was found that 3% of respondents do not experience any emotional barriers in interpersonal communication, 10% have some emotional difficulties in everyday communication, 55% experience emotions that somewhat complicate interactions with others, and 32% find that emotions hinder their ability to establish contacts*

The article also discusses the communicative challenges faced by future correctional teachers, which significantly impede their ability to communicate with children who have speech disorders. To address these issues, the article proposes incorporating more communicative disciplines into the training curriculum for correctional teachers, increasing students' theoretical understanding of communication issues with children with speech disorders, creating a methodological base, and preparing teachers to use interactive methods in lectures and seminars. Additionally, it suggests employing training methods to help students acquire practical skills in business and interpersonal communication.

Keywords: *communicative competence, speech therapist teacher, communication barriers, shyness.*

Стаття надійшла до редакції 15.03.2024 р.